

DEBİSTÂN-I MEZÂHİB

(دبستان مذاهب)

Çeşitli din ve mezhepleri ve özellikle XI. (XVII.) yüzyılda Hindistan'ın dinî durumunu konu edinen müellifi meçhul Farsça eser.

Dinler ve mezheplerle ilgili olarak Fars dilinde Ebû'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah tarafından yazılan *Beyânü'l-ed-yân*, VII. (XIII.) yüzyıl başlarında telif edildiği sanılan ve Seyyid Murtazâ Alemü'l-Hüdâ'ya nisbet edilen *Tebşîratü'l-'avâm fi ma'rifeti makâlâtü'l-enâm*'dan sonra yazılan *Debistân-ı Mezâhib*, adı geçen her iki eserden daha kapsamlı ve önemlidir.

Debistân-ı Mezâhib'in müellifi eserinin birçok yerinde kendisi için "râkım, râkım-ı hurûf, sahîfeniger, müsevid-i evrâk, nâmeniger" ve benzeri ifadeler kullanarak asıl hüviyetini gizlediğinden kitap ilim âleminde tanınmasından itibaren günümüze kadar değişik müelliflere nisbet edilmiştir. Sir William Jones, 1789 yılında eserin başında bulunan bir rubâiden hareket ederek müellifin Muhsin-i Fânî-i Keşmîrî olduğunu ileri sürünce adı geçen şahıs uzun süre eserin yazarı olarak kabul edildi. 1818 yılında Captain Vans Kennedy, 1843'te David Shea ve Antony Troyer, 1866'da Frederick Spiegel eserin Muhsin-i Fânî'ye ait olmadığını ortaya koydular. William Erskine de 1818 yılında Muhsin-i Fânî'nin biyografisinin de ele alındığı *Gül-i Ra'na* adlı tezkireye dayanarak onun *Debistân-ı Mezâhib* müellifi olmadığını, eserin, el yazması nüshalarının başında işaret edilen Molla Mübed veya Mübed Şah'a nisbet edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Aynı yıl Bombay'da V. Sâsân'a ait olduğu ve eski İranlılar'da kutsal kitap sayıldığı öne sürülen *Desâtîr*'in İngilizce tercümesini, bir sonraki yıl da metnini neşreden Molla Firûz b. Kâvûs eserin Mübed'e nisbeti konusunda Erskine'i desteklerken Mübed kelimesinin bunu mahlas olarak kullanan şair Mîr Zülfikar Ali'ye ait bulunduğunu ve kendi kanaatine göre müellifin adı geçen şahıs olduğunu iddia etti. 1879'da British Museum'da bulunan Farsça el yazması kitaplar katalogunu hazırlayan Charles Rieu ise müellifin eserde kesinlikle belirtilmediğini, bu bakımdan hüviyetinin tesbitinin güç olduğunu belirterek eserde Parsî itikadına ayrılan bölümün özelliği ve kulanılan saygı ifadeleri dikkate alındığın-

da müellifin müslüman değil Parsîler'den Sipâsî veya Âbâdî itikadına bağlı bir kimse olması gerektiği sonucuna vardı. Molla Muhammed Kazvî'nin 1931 yılında kendi özel kütüphanesinde bulunan kitaplar için yazdığı geniş fihristte, eserin hiçbir yerinde müellifin adı geçmediği için bu konuda kesin bir hükme varmanın mümkün olmadığını, dolayısıyla araştırmacıların birtakım işaretlerden yola çıkarak hayalî müellifler ortaya koymalarının kabul edilemeyeceğini söyleyerek eserin müellifinin kesinlikle müslüman olmayıp Zerdüşî dinine mensup bir kişi olduğunu ileri sürdü. Eserde Parsî inanç ve fırkalarının geniş bir şekilde ve saygılı bir ifade ile ele alınmasını, müslümanlarca kutsal sayılan Mekke, Medine, Kerbelâ ve Necef gibi yerlerin alaylı bir dille anlatılmasını, İslâmî esasların küçümsenmesini ve İslâm'a yanlış isnatlarda bulunulmasını bu iddiasına delil olarak gösterdi. Buna göre eserin müellifinin Muhsin-i Fânî yahut Mîr Zülfikar Ali olması ihtimali de ortadan kalkmakta ve Charles Rieu'nun ifadesi kuvvet kazanmaktadır. 1362 (1943) yılında *Debistân-ı Mezâhib*'i Tahran'da neşreden ve hakkında yayımlanan yazıları *Ta'likât* adını verdiği II. ciltte toplayan Rahîm Rızâzâde ise eserin müellifini Keyhusrev-i İsfendiyâr olarak göstermekte ve onun müslüman olmadığı konusunda önceki görüşlere katılmaktadır. Kitabın dan anlaşıldığına göre müellif 1028'den (1619) bir süre önce Hindistan'da doğmuş, gençliğinde Agra'ya gitmiş, Keşmir ve Lahor'da uzun süre kaldıktan sonra yaşadığı Batı ve Güney Hindistan konusunda bilgiler edinmiştir. Eserde belirttiği en son tarihini 1063 (1653) olduğu ve Muhammed Dârâ Şükûh'tan "hudâvend-i zamân ü zemîn" ve "sâhib-i zamân ü zemîn" gibi unvanlarla bahsettiği dikkate alınırsa eserin yazımı sırasında Dârâ Şükûh'un (ö. 1069/1659) hayatta olduğu anlaşılır. Bütün bunlara rağmen müellifin hüviyeti kesin olarak ortaya konmuş değildir.

Debistân-ı Mezâhib kısa bir mukaddime ve "tâlim" adı verilen, hacim itibarıyla birbirinden çok farklı on iki bölümden meydana gelir. Müellif, kitabın yaklaşık üçte birini teşkil eden birinci bölümde sayıları onu aşan Parsî fırkaları ve inanç esaslarını geniş bir biçimde ele alır. Başta Budizm olmak üzere Hindistan'da mevcut inançların on iki başlık altında incelendiği ikinci bölümden sonra üçüncü bölümde Tibetliler'in akidele-

ri çok kısa bir şekilde ele alınır ve Yahudilik'le ilgili dördüncü bölüme geçilir. Müellif bu bölümde 1057 (1647) yılında, yahudi bilgilerin iken Sadreddîn-i Şîrâzî ve Mîr Ebû'l-Kâsım Findiriskî'nin eserlerini okuduktan sonra müslüman olan Muhammed Saîd Sermed ile tanıştığını belirtir ve ondan öğrendiği Yahudilik hakkında bazı bilgiler nakleder. Bu arada Tevrat'ın "Tekvîn" bölümünün bir kısmının Farsça tercümesini kendisiyle birlikte tashih ettiklerini belirterek ilk altı babın Farsça'sını verir. Hz. İsa, Hristiyanlık inanç ve âyinleri hakkında bilgi verilen beşinci bölümden sonra İslâm dini ve mezhepleri ele alınır. Bu bölümde müellif Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl* adlı eserinden faydalandığını belirterek Ehl-i sünnet mezheplerini, Şîa'nın İsnâaşeriyye, İsmâiliyye, Gâliyye ve Aliilâhiyye gibi fırkalarını tanıtır. Özellikle bazı Şîiler'in Kur'an'da mevcut iken çıkarıldığını iddia ettikleri âyet ve sûrelerin Arapça metinlerine yer verir. Yedinci bölümde, Necef'te tanıştığı Muhammed Kâfî adlı bir şahıstan öğrendiği, Müseylimetülkezzâb'a inanmanın iman için gerekli olduğunu ve onun nübüvvetine Hz. Muhammed'e ortak bulunduğunu iddia eden Sâdıkiyye adlı bir fırkanın itikadından bahseden müellif, daha sonraki bölümde 800 (1397-98) yılında Geylân'ın Pesihvân köyünde ortaya çıkan Mahmud adlı bir şahsı ve onun Vâhidiyye adı verilen mensuplarının inançlarını ele alır. Revşeniyye tarikatı ile kurucusu Bâyezîd-i Ensârî ve neslinin tanıtıldığı dokuzuncu bölümden sonra Bâbürlü hükümdarı Ekber Şah'ın kurduğu ve "Dîn-i İlâhî" veya "Dîn-i Hak" adını verdiği dinin prensipleri ve geçirdiği merhaleler ele alınır. On birinci bölümde İsrâkî ve Meşşâî filozoflarının akide ve gayelerini ve onlara göre nübüvvetin hakikatini ortaya koyan müellif on ikinci ve son bölümde Sûfiyye akaidini inceler; onların sözlerinin te'vil edilmesi gerektiğini belirttikten sonra kendi devrinde karşılaştığı erkek ve kadın sûfleri zikrederek eserini bitirir.

Debistân-ı Mezâhib'in kaynaklarını, genel olarak ele alınan din ve mezheplerin kutsal kitapları, müellifin muhtelif seyahatleri sırasında tanıştığı kimselerden öğrendiği bilgiler ve müşahedeleri oluşturmaktadır. Bu arada fırkalarla ilgili Arapça eserlerden de faydalanmıştır. Eserin 1064-1067 (1654-1657) yılları arasında yazıldığı sanılmaktadır.

Debistân'ın ilk neşri, William Bailey'in teşvikiyle Nezir Eşref tarafından taş bas-

kısı olarak gerçekleştirilmiştir (Kalküta 1224). Bunun dışında eserin çeşitli baskıları bulunmaktadır (Tahran 1260, 1362; Bombay 1264, 1277). İlk bölümü 1789 yılında Francis Gladwin tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek Kalküta'da *New Asiatic Miscellany*'nin 1 ve 2. sayılarında neşredilmiştir. *The Dabistan or School of Manners* adıyla tam olarak yapılan ilk İngilizce tercümesini David Shea ve Anthony Troyer gerçekleştirmiş ve bu tercüme Paris'te 1843 yılında üç cilt halinde yayımlanmıştır. Bir başka İngilizce tercümesi ise A. V. Williams Jackson tarafından yapılarak 1902 yılında Washington ve Londra'da tek cilt olarak neşredilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Keyhusrev-i İsfendiyâr, *Debistân-ı Mezâhib* (nşr. Rahîm Rızâzâde Melik), Tahran 1362, I-II, özellikle bk. II, 9-67; Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, I, 141-143; Ethé, *Catalogue of the Persian Manuscripts*, s. 1369; Browne, *LHP*, I, 54-56; J. Horowitz, "Debistan", *IA*, III, 504; a.mlf. — H. Massé, "Dabistân al-Madhâhib", *El²* (İng.), II, 74.

MEHMET AYDIN

DEBÜSİ

(الدبوسی)

Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh)
b. Muhammed b. Ömer b. İsâ
(ö. 430/1039)

Hilâf ilminin
kurucusu kabul edilen
Hanefî fakihî.

Semerkant'ın Debûsiye köyünde doğdu. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Meşhur Hanefî fakihî Ebû Ca'fer b. Abdullah el-Üsrüsenî'den ders aldı. Üstün zekâsı ve hukukî meseleleri tartışırken gösterdiği başarısı sebebiyle Buhara ve Semerkant'ta yapılan ilmi münazaralarda darbimesel haline geldi. Kadılık görevinde bulunduğu için "Kadı Zeyd" lakabıyla da meşhur olan Debûsî, Hanefîler'ce "el-kudâtü's-seb'a" (yedi kadı) diye bilinen fakihler arasında yer alır. Altmış üç yaşlarında Buhara'da vefat etti. Vefat tarihi bazı kaynaklarda 432 (1041) olarak da geçmektedir.

Debûsî, hilâf* ilmini sistematik bir şekilde inceleyen ilk hukukçu sayılması yanında, Ebû'l-Usr el-Pezdevî ve Şemsüleimme es-Serahsî ile birlikte Hanefî fıkıh usulünün üç kurucusundan biri kabul edilmektedir. Hatta Serahsî'nin birçok usul meselesini ondan naklettiği görülmektedir (meselâ bk. Debûsî, *Taḳvîmü'l-*

edille, vr. 74^b; Serahsî, I, 251-252). Debûsî aynı zamanda kıyas, istihsan, taklid, ilham, istishâb ve tard gibi usul konularını ayrıntılı bir şekilde inceleyen ilk âlim olup taklid, ilham, istishâb ve tardın delil olma özelliğini reddetmektedir (*Taḳvîmü'l-edille*, vr. 216^b-225^b). Debûsî'nin *Taḳvîmü'l-edille*'si, Cessâs'ın *Uşûlü'l-fıkh*'ından sonra fıkıh usulünde "fukaha mesleği" diye bilinen metotla telif edilmiş ve günümüze kadar ulaşmış en önemli eserdir. Onun eserleri incelendiğinde fıkıh ilmindeki mertebesinin en az "meselede müctehid" seviyesinde olduğu görülür. Nitekim kendisi de *el-Esrâr* adlı eserinde bunu açıkça belirtmektedir (vr. 1^b).

Tasavvuf alanında da eser telif edecek kadar ilim sahibi olan Debûsî'nin, itikadî açıdan bağlı olduğu Mâtürîdiyye'den bazı konularda farklı görüşler benimsediği eserlerinden anlaşılmaktadır (bk. *Taḳvîmü'l-edille*, vr. 248^{a-b}).

Eserleri. 1. *Te'sisü'n-naẓar* fi'hi'l-îlâfi'e'imme* (Kahire 1320, 1972; Beyrut, ts.). Müellif bu eserinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Züfer b. Hüzeyl, Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî, Şâfiî, İmam Mâlik ve İbn Ebû Leylâ gibi büyük fakihler arasında ihtilâflı olan doksandan fazla temel hukuk kaidesini sekiz kısma ayırarak mukayeseli bir şekilde incelemektedir. Ortaya koyduğu bazı esaslar, bu eserden oldukça etkilennmiş olan Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-neẓâ'ir*'i kanalıyla *Mecelle*'nin küllî kaidelerine de yansımıştır. Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096), hilâfa dair *el-İşlâm* adlı eserinde Debûsî'nin görüşlerini tenkit etmiştir. F. Sezgin'in (*GAS*, I, 456), ayrı bir eseri olarak Âtîf Efendi Kütüphan-

si'nde (nr. 660/2) onun adına kayıtlı olduğunu bildirdiği *et-Ta'lika fi mesâ'il-i hilâf beyne'l-e'imme* adlı eserin *Te'sisü'n-naẓar*'ın farklı bir nüshası olduğu anlaşılmıştır. 2. *Taḳvîmü'l-edille* fi'l-uşûl*. Usûl-i fıkıha dair olan eser, Pezdevî ve Serahsî başta olmak üzere bütün Hanefî usulcülerinin temel kaynağıdır. Dilinin sadeliği, sisteminin mükemmeliği ve mukayeseli metotla kaleme alınmış olması en önemli özelliklerindendir. Debûsî'ye isnat edilen *el-Envâr fi'uşûli'l-fıkh* adlı eser bunun muhtasarıdır (bk. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 350). *Taḳvîmü'l-edille*'nin Türkiye kütüphanelerinde bazı önemli yazma nüshaları mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 690; Konya Yûsuf Ağa Ktp., nr. 110; diğer yazmaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 184; *Suppl.*, I, 296; Sezgin, I, 456). 3. *el-Esrâr fi'l-fürû'*. Fûrû-i fıkıh ile ilgili sistematik bir eser olup delilleriyle birlikte ele aldığı meseleleri mukayeseli bir şekilde incelemektedir. Köprülü nüshasının birinci varağında, meşhur Endülüş Mâlikî fakihî İbn Rüşd'ün eserlerini telif ederken bu önemli kaynaktan ilham aldığı belirtilmektedir. Bir mukaddime ile kırk yedi kitâbdan oluşan eserde müellif konuları incelerken önce ana meseleyi ortaya koymakta, ihtilâflı hususlarda ise evvelâ tercih ettiği görüşü, sonra da diğerlerini delilleriyle birlikte zikretmektedir (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 184; *Suppl.*, I, 297; Sezgin, I, 456). 4. *el-Emedül-aḫşâ*. Tasavvuf ve ahlâka dair bir eser olup ağır bir üslûpla yazılmıştır (yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 184; *Suppl.*, I, 296; Sezgin, I, 456).

Debûsî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *en-Naẓm fi'l-*

Debûsî'nin
el-Esrâr
fi'l-fürû' adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Şehid
Ali Paşa,
nr. 689)

